

Hod

Purgar, Ivica

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Academy of Fine Arts / Sveučilište u Zagrebu, Akademija likovnih umjetnosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:215:158671>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Fine Arts in Zagreb](#)



SADRŽAJ

5	UVOD
7	RAZRADA TEME
11	FILOZOFIJA, KNJIŽEVNOST I HODANJE
23	HODANJE KAO FORMA U UMJETNOSTI
55	GRAFIKA
61	DNEVNIK, FOTOGRAFIJA I MAPIRANJE
65	ZAKLJUČAK
68	POPIS LITERATURE



UVOD

Hodanje, ta naizgled banalna i jednostavna radnja koje zapravo nismo niti svjesni, počelo me zanimati upravo zbog svoje jednostavnosti. Veću važnost i značenje toj radnji počeo sam pridavati još na trećoj godini studija kada sam počeo i otkrivati autore koji su hodanje koristili kao umjetničku inspiraciju te kojima ono predstavlja sastavni dio njihova umjetničkog izražavanja. Osim toga bitno je spomenuti da me isto tako zanimaju i pothvati ne samo umjetnika već i običnih ljudi, šetača, planinara koji na neki način veličaju taj najjednostavniji oblik kretanja koji nam je urođen.

Gledati i pronalaziti izvanredno u svjetovnom, u okolini do sada je i još uvijek je bitno u mom umjetničkom stvaralaštvu. Pejzaž, primjerice, ima bitnu ulogu za mene i mogu reći kako je on osnova ne samo za moje figurativne već i za apstraktne radove. No sama činjenica da sam do svoje „inspiracije“ dolazim pješaćenjem dugo vremena me intrigirala, a upravo sam ovim diplomskim radom, između ostalog, želio na neki način stvoriti jednu vezu između performansa hodanja kao glavne forme, grafike i fotografije kao medija kojima se bavim dugo vremena i koji sačinjavaju većinu mog stvaralačkog opusa dosada. Na taj način stvara se jedna zanimljiva intermedijalnost i neraskidiva cjelina u kojoj hodanje velikim dijelom čini stup ili kostur spomenute cjeline. Performans hodanja u trajanju od dva tjedna, izvodim na ruti dugačkoj 400 km na području istočne i središnje Hrvatske. Pješaćenjem kao performativnim činom hodanje više nije samo banalna i prirodna radnja. Ona postaje snažan izražajni element pomoću kojeg simboli izvedeni u tehnici dubokog tiska, koje sam realizirao prije samog performansa, dobivaju svoj smisao. Krajnji ciljevi ovog rada, već spomenutim spajanjem i dijalogom više medija, istinska su povezanost i stapanje tjelesnog i psihičkog te izravna povezanost sebe i okoline. Samim time želim isto tako istaknuti problem sve veće ubrzanosti svijeta u kojem živim te sveprisutnog i rastućeg gubitka ljudskosti izazvanog različitim internetskim platformama i ostalim medijima, industrijom, agresivnom politikom i sl.

RAZRADA TEME





U sljedećem tekstu pokušat ću napraviti kratak pregled povijesti hodanja ne samo kao forme u umjetnosti već kao i naizgled toliko jednostavne, prirodne i gotovo neprimjetne radnje koja je fascinirala mnoge ljude i prije nego što je postala dio prakse u suvremenoj umjetnosti, tj. umjetnosti općenito.

Hodanje je u većini slučajeva gledano kao obična praktična i fizička radnja, jedan od najstarijih i najosnovnijih načina da se od točke A dođe do točke B. Isto tako, kada govorimo o povijesti, hodanje je dovoljno razmatrati samo u vidu evolucije i ljudske anatomije. No promatramo li taj univerzalni čin na drugi način i uvedemo li u sam čin hodanja mnoštvo praktičnih i kulturoloških značenja, shvatit ćemo da je ono zapravo i od samih početaka ljudske povijesti bitan čimbenik koji cirkulira i usađen je u religiju, filozofiju, krajolik, politiku i umjetnost.



FILOZOFIJA, KNJIŽEVNOST I HODANJE

Spomenuo bih i da se velika važnost hodanju pridavala još u Antičkoj Grčkoj gdje je veza između hodanja i razmišljanja bila veoma snažna. Ta veza vidljiva je u Aristotelovoj peripatetičkoj školi koju spominje i navodi američka spisateljica Rebecca Solnit u svojoj knjizi *Wanderlust*. Povezanost hodanja i filozofiranja ostaje aktualna i mnogo vremena poslije te se širi gotovo na cijelu Europu. Većina europskih pisaca i filozofa u 18. st. uspjeli su odvojiti hodanje od poveznice s kršćanskim hodočašćima i dati mu novo značenje i nezavisnost. Hodanje je, kao svjestan kulturološki čin, bio esencijalan čimbenik u njihovu radu. Hodanje je mnogima osim distrakcije i odmora od posla bila i preduvjet za sam rad te element samog rada.

Jean Jacques Rousseau napominje u svojoj autobiografskoj knjizi Ispovijesti: „Mogu meditirati samo kada hodam. Kada stanem, prestanem razmišljati; moj um djeluje zajedno s mojim nogama.“ (prema Solnit, 2014). Možemo vidjeti kako je za Rousseaua hodanje bila glavna inspiracija i stup njegova stvaralaštva. Tijekom vlastitog hodanja, na poprilično dugoj ruti, iskusio sam nevjerojatne promjene raspoloženja kao i brojne misli koje su mi navirale u različitim vremenskim intervalima, tako da mogu reći kako je sama fizička automatičnost i ritam hodanja tijekom dužeg vremenskog perioda svojevrsan okidač za stvaranje i gomilanje nevjerojatnih priča i ideja.

Friedrich Nietzsche, njemački filozof, pridavao je isto tako veliku važnost hodanju kao i vrijednostima samih misli i ideja koje se pojavljuju tijekom hodanja. *Nietzsche je bio izuzetan šetač, neumoran. Stalno je to spominjao. Izlaziti izvan kuće bio je prirodni element njegova opusa, nepromjenjiva pratnja njegova pisanja. Više od opuštanja ili čak rutine hodanje je uistinu bio njegov element (Gros, 2015).*





Samoća, kao jedna od bitnih čimbenika u razvoju određenog umjetničkog djela, javlja se i dio je hodanja. Većinu vremena na svome sam putu provodio sam, nekada sam to podnosio teže, a nekada lakše, ali uvijek sam bio svjestan koliko je zapravo ta svojevrsna izolacija bitna za ovaj rad. Samoća mi je pomogla da pronađem vlastiti, specifičan i točan ritam koji ne traži nikakve prilagodbe. Iako sam u ovom radu na neki način bio svjesniji njezine prisutnosti, naglasio bih kako je ona bila prisutna i u mojem prijašnjem umjetničkom djelovanju, ali u bitno manjem intenzitetu. Svojevrsna izolacija kao element inspiracije i poticaja neophodna je za svaki stvaralački i misaoni proces. Kod nekih je umjetnika ona manje ili više izražena.

Primjerice, francuski pjesnik Arthur Rimbaud, kojeg spominje Frédéric Gros u knjizi *A philosophy of walking*, jedan je od umjetnika koji je upravo pješaćenjem, na neki način, žudio za bijegom od društva u potrazi za samoćom, a time i inspiracijom i smislom koje dok pronađe, ponovno napušta. *I sam Rimbaud, kad je bio još vrlo mlad, ovako se opisao: „Ja sam pješak, ništa više.“ Rimbaud je hodao cijeli život. U Rimbaudu pronalazim osjećaj hoda poput leta. Ona duboka radost koju čovjek uvijek osjeća kad hoda, ostavljajući za sobom. Nema smisla vraćati se kad hodate. To je to: otišao si, iščeznuo. I neizmjerne komplementarne radosti umora, olakšanja, zaboravnosti sebe i svijeta. Sve vaše bivše pripovijesti i ona zamorna mrmljanja, utopljena udarcem vašeg koraka na cesti. Iscrpljenost koja sve utapa. Uvijek znate zašto hodate: napredovati, otići, stići, opet napustiti (Gros, 2015).*



Okolina i krajolik nesumnjivo su, pored svega ostalog, od velike važnosti za hodača i izravno utječu na njegovo raspoloženje i tijek misli. Mi sami na neki način hodajući kroz krajolik postajemo dio njega. U mojem su se slučaju krajolik i okolina mijenjali ne samo iz dana u dan već iz sata u sat. Činjenica da sam većinu svoga puta proveo na glavnoj cesti, hodajući tako od jednog naseljenog mjesta do idućeg, mjesta međusobno povezanih poljoprivrednim poljima, mirnom prirodom, livadama, šumom, omogućila mi je da već prvi dan spoznam spomenutu mijenu okoline. Tu svojevrsnu ritmiziranu promjenu okoline spominjem i u svojem dnevniku. Te promjene ponekad nisam bio svjestan, a ta nesvjesnost stvarala bi određenu monotoniju, ali i bogatstvo i različitost. Istina je, zapravo, da je svako naseljeno ili nenaseljeno mjesto kroz koje sam hodao, svojom karakterističnošću, utjecalo ne samo na moje psihičko već i na tjelesno stanje. Upravo taj spoj i međusobni utjecaj fizičkog i psihičkog, samog sebe s krajolikom fenomen je kojem sam između ostalog težio u samom radu.

Norveški istraživač i spisatelj Erling Kagge u svojoj knjizi *Walking one step at a time* (2019) spominje francuskog filozofa Mauricea Merleau-Pontya. Prema njihovim navodima okolina je ta koja uvelike određuje našu osobnost i obogaćuje naša iskustva i spoznaje. *Sva naša osjetila, cijelo naše biće određeno je i povezano s našim okruženjem. Ne postoji unutrašnje ja, čovjek je u svijetu, a samo u svijetu on poznaje sebe (Maurice Merleau-Pontya prema Kagge, 2019).* O tom fenomenu bavio se i filozof Edmund Husserl povezavši ga s hodanjem. *Fenomenolog Edmund Husserl opisao je hodanje kao iskustvo preko kojega razumijemo odnos našega tijela sa svijetom (Solnit, 2014).*

Strast za hodanjem i zanimanje za raznolike krajeve i pejzaže bili su vrlo vidljivi i izraženi u radu engleskog romantičarskog pjesnika Williama Wordswortha, čiji su lik i djelo više puta bile poveznica i inspiracija mnogim likovnim umjetnicima koji su baš hodanje koristili kao bazu u većini svojih umjetničkih radova. Umjetnicima poput Richarda Longa ili pak Ingrid Pollard. *Hodanje je za Wordswortha bila metoda rada, jedini prihvatljiv način za spoznaju svijeta oko sebe, a time i jedini i pravi način za nastajanje njegove poezije. Povezivao je hodanje s prirodom, poezijom, siromaštvom i lutanjem na posve nov i uvjerljiv način. I, naravno, on je hirovito cijenio ruralno nad urbanim (Solnit, 2014).* Američki pisac Henry David Thoreau bio je isto tako jedan od onih koji je, na neki način, uzdizao prirodu iznad svega. Hodanje prirodom, netaknutim krajolikom udaljenim od velikih gradova za njega je bilo prirodan proces koji ispunjava našu dušu i tijelo.

Na većini svoga vlastitog puta većinom sam hodao i prolazio upravo ruralnim predjelima i prirodom koji su svojom jednostavnošću i mirom pozitivnije utjecali na mene, a moja je receptivnost bila snažnija. Apsolutno je razumljivo da većina ljudi traži upravo tišinu i mir u prirodi, u kojoj je, po mojem mišljenju i iskustvu, duhovno i kontemplativno iskustvo najsnažnije i najizraženije. Prirodni krajolici za mene imaju veliku snagu, ali nikako ne smijem zaboraviti spomenuti i urbane predjele kroz koje sam isto tako prolazio. Veći gradovi u kojima bih obično samo prespavao ili se kraće zadržavao specifični su na svoj način. U mom slučaju zanimljivi su bili stanovnici samog mjesta. Prolaznici s kojima bih tu i tamo kratko porazgovarao ili osobe kod kojih sam prespavao bitan su dio mog puta. Ti povremeni razgovori i druženja imala su, također, jak utjecaj na vlastita razmišljanja tijekom samog hodanja.





Spomenuvši Wordswortha i Thoreaua i njihov svojevrsni animozitet prema urbanom krajoliku, valjalo bi i spomenuti i osobe čija su razmišljanja ponešto drugačija. Danski filozof i književnik Søren Aabye Kierkegaard upravo je hodajući urbanim krajolikom pronalazio inspiraciju za svoj rad. Gradovi sa svojim bučnim ulicama prepunim ljudi sadržavale su određenu distrakciju koja je Kierkegaardu obogaćivala maštu. *Izabrao je gradove - ili jedan grad, Kopenhagen - kao svoje mjesto za šetnju i proučavanje svojih ljudi, premda je svoje urbane ture uspoređivao s proučavanjem botanike: ljudi su bili primjerci koje je sakupljao (Solnit, 2014).*

Pojam *flâneur* koji se javlja u 19. st. u uskoj je vezi sa Kierkegaardom. Iako pojam nikada nije bio točno definiran, mogli bismo reći kako je *flâneur* pojava u obliku samotnog promatrača, šetača koji se upravo u svevladajućem otuđenju, koje dominira velikim gradovima, osjeća kao kod kuće. Njemački filozof i književnik Walter Benjamin i sam opisuje upečatljiv lik *flâneura* te piše: „*Njegova strast i njegova stručnost je spajanje s gomilom. Za savršenog besposličara, za strasnog promatrača, to je neizmjerni izvor užitaka, mjesto gdje uspostavlja svoje prebivalište, u žurbi i protoku, užurbano sti, nepomičnom i beskonačnom. Biti daleko od kuće, a opet se osjećati kao kod kuće gdje god se nalazio...*“ (Prema Solnit, 2014).

Vlastiti doživljaj urbanog krajolika bio je, u mom slučaju, vrlo malog intenziteta. Ipak sam na određeni način bio samo običan prolaznik koji se u većim mjestima nije dugo zadržavao. Veći gradovi kroz koje sam prolazio (Vukovar, Virovitica, Varaždin...), iako se nikako ne mogu usporediti s Kopenhagenom ili Parizom, na neki način u sebi ipak sadržavaju određene sličnosti. No te su sličnosti, rekao bih, mikroskopske. Unatoč svemu mislim da sam na svojoj ruti susretao i prolazio i kroz ruralni i kroz ur-

bani krajolik. Poseban odnos prema okolini moguće je postići u oba slučaja upravo zbog sporosti kao jednog od značajki putovanja pješice. Mir i duboku kontemplaciju moguće je postići šetnjom kroz prirodu, ali i šetnjom kroz grad. Kratkotrajni i prolazni susreti i komunikacija s ljudima, koji su izgledniji upravo u naseljenijem području, većim gradovima, mogu biti inspirativni kao i tišina i ljepota netaknute prirode. Rekao bih da šetnja prirodom ili gradom ima svoje velike razlike, ali dosta i sličnosti. Zanimljiva je i činjenica da sam gotovo čitavo vrijeme provodio vani, nakon nekoliko dana provedenog na putu, postao sam svjestan promjene mog odnosa prema eksterijeru i interijeru. Ljudi zapravo izlaze izvan kuće samo kako bi opet ušli u neki drugi prostor, dućan, fakultet, teretanu, ured i sl. Vanjski prostor samo je tranzicija između prostorija, djeluje poput tunela, a ljudi, zaokupljeni raznim problemima i obavezama, toga nisu ni svjesni. U mom slučaju dogodila se potpuno obrnuta situacija gdje je vanjski prostor svoju tranzicijsku ulogu prenio upravo na interijere, odnosno moja prenoćišta. Na dugim šetnjama kao da vanjski prostor postaje i naš vlastiti prostor. Taj osjećaj postaje i snažniji pogotovo ako i naše prenoćište bude na otvorenom, u prirodi, a rekao bih da je tada naša povezanost s okolinom najsnažnija. Usporenost je još jedna odlika hodanja. Pomicanje našeg okruženja gotovo je neprimjetno, a prisutnost okoline uspostavlja se u našem tijelu vrlo polako. Količinu stvari i informacija koje naše tijelo na taj način apsorbira, nemoguće je na identičan način osjetiti kada putujemo nekim vozilom.

Fenomen hodanja je, kako vidimo po svim navedenim primjerima, imalo svoju dubinu i kompleksnost i prije nego je pronašlo svoje mjesto u likovnoj umjetnosti. Možemo reći kako su umjetnici koje ću navoditi u sljedećem ulomku samo još više produbili njegovo značenje i svojim radovima osvjestili snagu koju ta gesta ima.

HODANJE KAO FORMA U UMJETNOSTI

Hodanje je tijekom povijesti kod mnogih filozofa, književnika, hodočasnika, planinara, bila svjesno izabrana praksa koja nesumnjivo nudi jednu raznolikost. Ono može biti meditativna i kulturološka praksa, iscjeljivanje ili pak društveni angažman. No pješačenje je kao čin fascinirao i interesirao i mnoge likovne umjetnike. Pojavom modernizma sredinom 19. st., razvojem fotografije i širenjem plein air slikarstva učinili su hodanje glavnim sredstvom za stvaranje slika i fotografija. No hodanje se pojavilo i kao značajna i slikovita tema, osobito među impresionistima, na čijim slikama možemo vidjeti ne samo flâneur već i svakodnevne pješačke prakse u uređenom gradu. Pješačenje je kao radnja prikazana na mnogim poznatim slikama kao i na kineskim i japanskim grafikama. U ranim desetljećima 20. st. događa se odlučujući prijelaz gdje hodanje više nije reprezentativnog karaktera, već ono postaje dio prakse u umjetnosti. Ono postaje oblik kreativne aktivnosti anticipirajući na neki način spoj umjetnosti i svakodnevnog života. Kao performans hodanje je bilo aktualno gotovo u svim većim avangardnim grupama od Moskve do Pariza. Nažalost, institucionalizacijom avangarde performativne aktivnosti poput hodanja bivaju marginalizirane ili zaboravljene. No upravo takve i slične aktivnosti ponovno su otkrivene i možemo reći reaktivirane od strane eksperimentalnih umjetnika diljem Europe, Sjeverne Amerike i Azije od 1960-ih pa nadalje.

Richard Long
Walking a line in Peru
1972.





Richard Long, umjetnik je s čijim sam se radom prvi puta susreo na trećoj godini studija i koji me još i tada, na neki način, naveo na razmišljanje o radu koji sam tek sad realizirao i o kojem pišem. Richard Long u svom se umjetničkom izričaju koristio i još uvijek koristi mnoštvo medija, a veoma je značajan i za *land art*, umjetnički pokret koji se pojavio 60-tih godina prošloga stoljeća. No, za većinu njegovih radova veliki je značaj imao upravo jednostavan čin hodanja. Sam Long piše: „*Šetnja izražava prostor i slobodu i spoznaja o njoj može živjeti u mašti bilo koga, sama ta spoznaja čini novi prostor.*“ (prema Solnit, 2014). Strast prema prirodi vidljiva je u gotovo svim njegovim radovima, a hodanje je za njega, upravo zbog svoje jednostavnosti, bio jedini način za iskrenu spoznaju prirode. Rekao bih da je fizička involviranost s prirodom i okolinom srž njegova umjetničkog stvaralaštva. Njegova interakcija s prirodom prisutna je ne samo u njegovim performansima i land artu već i u njegovu kiparstvu i slikarstvu. Korštenje samo prirodnih materijala u svom izričaju manira je koja je tipična za Longa. U radovima poput “*Campfire Ash*”, “*Stones in Iceland*”, “*A line in Ireland*”, vidimo kako na jedan fin, gotovo poetičan način uspostavlja komunikaciju s okolinom ne narušavajući pritom njegov sklad. Svojim je djelovanjima istaknuo vlastitu prisutnost, ali na jedan neagresivan način.

nasuprot

Richard Long

A line in Ireland

1974.





Richard Long

Stones in Iceland

1974.

nasuprot

A line made by walking

England, 1967.



Ostavljajući matrice i simbole, na svom vlastitom putu na sličan način pokušavam uspostaviti komunikaciju s okolinom, ali isto tako pokušavam ojačati međusobnu povezanost i medija koje koristim. No prije svega simboli koje ostavljam predstavljaju moja psihička stanja.

Priroda je i meni samom bila, i još uvijek jest, inspiracija. Kao što sam već naveo u uvodnom dijelu, ona je osnova za većinu mojih figurativnih, ali i apstraktnih radova. Prošlih sam se godina dosta bavio pejzažima. Glavninu svojih motiva pronalazio sam u prirodi, a do njih bi dolazio upravo hodajući. Nisu to bilo naročito duga pješčenja, ali postao sam svjestan da jesu i ona kao i slikanje ili izrada grafika, za mene bila jedan od bitnih koraka koji vode realizaciji određenog dijela. Ovim radio želio sam istaknuti čin hodanja kao fizičku povezanost s prirodom i okolinom, ali pritom ne napustiti medije kojima se bavim. Hodanje je u ovom radu glavni element, ali ono treba biti u neraskidivoj vezi s ostalim dijelovima rada, grafikom, fotografijom, tekstom i mapama. Ta prisutnost više medija u jednom radu ponekad zna dovesti do interferencija, ali ona je potpuno opravdana kada govorimo o radovima koji u sebi sadrže performativne elemente, koncepte trajanja, udaljenosti, hodanja i sl. Spomenuta intermedijalnost prisutna je ne samo u većini radova Richarda Longa već i kod ostalih umjetnika koji su koristili hodanje kao formu.

Nasuprot
Hamish Fulton
Slowalk(In support of Ai Weiwei)
2011.



Britanac Hamish Fulton suvremeni je umjetnik koji zajedno s Richardom Longom, osim prijateljstva, dijeli jednaku strast prema prirodi i prema hodanju kao umjetničkom mediju. Fotografije, tekstualni radovi i skice vizualne su reprezentacije njegova vlastita iskustva. Hodanje kao važan umjetnički oblik ima zaista velik potencijal i široke estetske i konceptualne mogućnosti. Ta širina vidljiva je i u Fultonovim radovima. Pored svojih samotnih šetnji po gotovo cijelom svijetu stvara i svojevrsne grupne šetnje koje postaju konstrukcija zajedničkih iskustava i angažiranosti, kao primjerice „*Slowalk*“, koji je nastao kao potpora umjetniku Ai Wei weiu koji je u tom periodu uhićen u Kini. Hamish Fulton umjetnik je za kojeg je hodanje samo po sebi neprocjenjivo umjetničko djelo. „*Ako ne hodam, ne mogu napraviti umjetničko djelo*“, objašnjava Fulton. „*Fizička uključenost u hodanje stvara osjetljivost na krajolik. Hodam po zemlji da budem utkan u prirodu. Šetnja cestom može transformirati svakodnevni svijet i dati pojačani osjećaj ljudske povijesti.*“ (Fulton prema Parafin, 2016).

Kada govorimo o hodanju kao formi u umjetnosti, ne mogu izostaviti i važnost samog ljudskog tijela. Usudio bih se, stoga, i konstatirati kako su svi umjetnički radovi koji koriste hodanje kao glavni element u uskoj vezi s body artom ili tjelesnom umjetnosti. Na kraju krajeva naše nam tijelo i omogućuje kretanje. No, ono što je zanimljivo i ključno, osobito tijekom dugih pješaćenja, jest da tijelo isto tako uvelike utječe na naša psihička stanja i način razmišljanja. To sam, dakako, i sam iskusio na svom putu gdje bi se moje tjelesno stanje mijenjalo iz dana u dan, a zajedno s okolinom diktiralo bi tijek vlastitih misli.

U tom kontekstu spomenuo bih performans hodanja Marine Abramović i Ulaya pod nazivom „*Lovers – the Great Wall Walk*“. Performans u kojem su spomenuti um-

jetnici testirali vlastite fizičke i psihičke granice. *Mnoge kulture raznim su ritualima dovodili tijelo do ekstrema kako bi postigli mentalne skokove kojima bi nadišli tjelesne limitacije s kojima živimo. Performans je bio način koji mi je omogućio postizanje tih mentalnih skokova u nove prostore i dimenzije (Abramović prema Solnit, 2014).* Hodanje je trajalo gotovo 3 mjeseca, a svaki od njih prošao je polovicu velikog kineskog zida, počevši svaki na suprotnim stranama i susrevši se na sredini zida. Fotografije i tekstualni radovi evociraju kompleksna iskustva s performansama. Oni govore o suštini hodanja, o osnovnoj jednostavnosti čina koji je pojačala drevna pustinja oko njih. Osim samog koncepta performansa svakako je zanimljiv i odabir velikog kineskog zida kao lokacije, te velike već postojeće linije stvorene ljudskom rukom.

Linija je kao jedna od osnovnih likovnih elementa imala bitno značenje u radovima mnogih umjetnika poput već spomenutih umjetnika Hamisha Fultona i Richarda Longa, a veliku važnost ima i u performansu „*The green line*“, belgijskog umjetnika Francisa Alÿsa. Performans izvodi 2004. godine kada hodajući s otvorenom kanticom zelene boje, istovremeno tvoreći zelenu liniju po zemlji, obilazi, tj. prati granicu koju je zelenom bojom na karti označio Izraelski vojni zapovjednik Moshe Dayan 1949., a koja razdvaja, tj. utvrđuje granicu između Izraela i Zapadne obale. Umjetnikov performans u ovom se kontekstu čita i gleda kao snažna politička poruka. Zanimljivo je da je isti performans izveo 9 godina ranije u Sao Paulu, gdje je koristio kanticu plave boje, a sam je performans u sebi ovaj puta sadržavao poetičku notu. Gotovo isti čin stavljen je u drugačiji kontekst. Umjetnik Francis Alÿs kasnije je izjavio: „*Ponekad radeći nešto poetično, može postati politično i obrnuto.*“ (prema Evans, 2012). Po navedenom primjeru možemo vidjeti kako hodanje kao forma, kao medij u umjetnosti može nuditi mnoštvo prostora za reinterpretaciju. Još za vrijeme svog hodanja postao sam svjestan koliko mogućnosti za reinterpretaciju ima i moj vlastiti rad.



Marina Abramović i Ulay
Lovers - The Great Wall Walk
1988.







Francis Alÿs
The Green Line
2004.

Većina suvremenih umjetnika inspiraciju za svoje radove tražila je u mnogim europskim piscima i filozofima koji su uspjeli odvojiti hodanje od poveznice s kršćanskim hodočašćima i dati mu novo značenje i nezavisnost. Na taj se način, primjerice, britanska umjetnica Ingrid Pollard u svom radu *“Wordsworth Heritage”* referirala na već spomenutog engleskog romantičarskog pjesnika Williama Wordswoda. Rad se sastoji od razglednica koji prikazuje suvremene crnopute umjetnike hodače u prirodnom krajoliku koji je Williamu Wordswodu bio glavna inspiracija za njegovo pjesništvo. Umjetnica tim radom ne samo da transformira i reinterpreтира „romantičan“ pejzaž, tradiciju nasljeđa i povijest nego isto tako istražuje društvene konstrukte kao što su britanstvo i rasne razlike.

Osim prirode mnogi umjetnici koncentriraju se na velike gradove koji su sami po sebi svojevrsne džungle. Ulice velikih gradova znače život, gdje je svaki šetač i stanovnik jedan djelić urbanog makrokozmosa u koji se mogu stopiti svi i svašta. Upravo ta društvena mobilnost, nedostatak razlikovanja, daje ulici svoju opasnost i njezinu čaroliju. Beskućnici, lutalice i imigranti dio su velikih gradova, iako nikada nisu prikazani u standardnim turističkim vodičima. Tim se problemima svojevremeno bavio poljski umjetnik Krzysztof Wodiczko. U zanimljivom radu *“Alien Staff”* umjetnik dizajnira instrument koji imigrant drži u javnom prostoru. Sam instrument sastoji se od monitora i zvučnika, a na njemu se nalazi i jedan proziran dio koji sadrži stvari poput putovnice, dozvola, pisma i sl. Na samom monitoru vidimo sliku njegova lica, a kroz zvučnike čujemo priču o njegovu putovanju. Sve to privlači pozornost prolaznika, čime se smanjuje uobičajena udaljenost između stranaca i autohtone osobe i dovodi do uspostavljanja dijaloga koje pridonosi smanjenju kulturnih predrasuda. Iznošenje i problematiziranje društvenih problema prisutno je i u njegovim ostalim radovima kao npr. *“Homeles vehicle”* kojim prikazuje problem beskućnika u velikim gradovima.



Krzysztof Wodiczko

Homeless vehicle
1988.

stranica 40

Alien Staff

1994.

stranica 43

Ingrid Pollard

Wordsworth Heritage

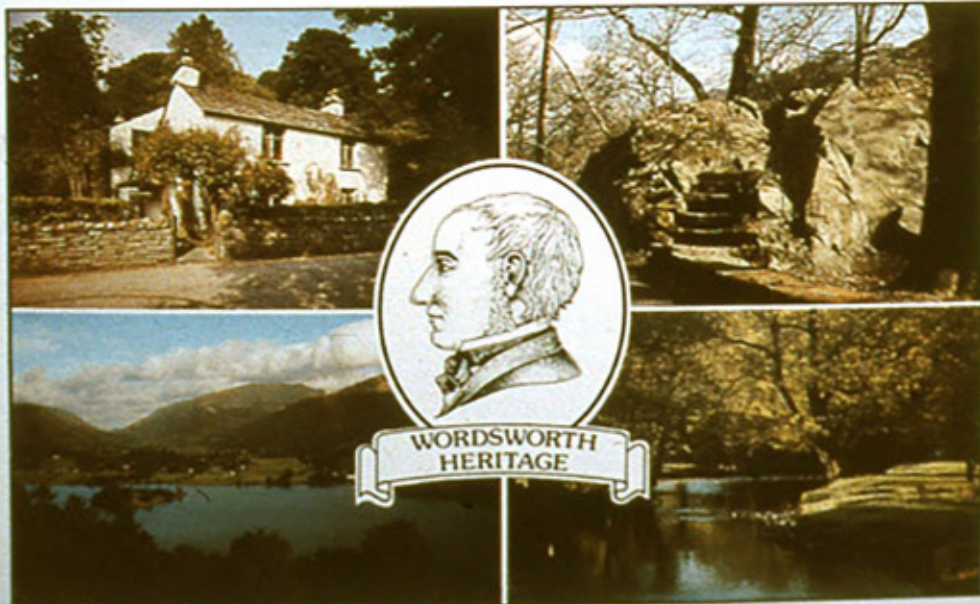
1992.







British Nuclear Fuels.
Don't be left in the dark.



Po svim dosada navedenim primjerima možemo vidjeti kako hodanje kao praksa u umjetnosti može biti infiltrirana i povezana sa svim temama naše svakodnevice, našeg društva i kulture.

Masovno hodanje, bilo da se radi o procesijama, hodočašćima, karnevalima i sl. čini polazište za rad mnogih umjetnika. Hodočašće je u osnovi potraga za određenim stvarima. Ono pomiruje duhovno i materijalno jer ići na hodočašće znači učiniti da tijelo i njegovi postupci izražavaju želje i vjerovanja duše. Za hodočasnika hodanje je posao, a putovanje prema samom cilju ima veću važnost od samoga cilja. Rad “*Modern procession*”, umjetnika Francisa Alysa, organizirana je procesija nastala po uzoru na tradicionalne ritualne kršćanske procesije karakteristične za Južnu Ameriku. Procesija u kojoj čileanski limeni orkestar postavlja tempo za samu procesiju. Više od 150 sudionika nose reprodukcije najpoznatijih djela MoMA-e, a njihova prisutnost odaje počast povijesti MoMA-e uz slavljenje kulturnog i ekonomskog unošenja umjetnosti na ulice. Masovno hodanje jedna je od temeljnih struktura i za rad “*Walk (Square)*” njemačke umjetnice Melanie Manchot. Rad je izveden uz pomoć 1000 hamburške djece uvučenih u središte grada iz svih smjerova. Mnoštvo djece izvodi jednostavnu koreografiju u hodu, utemeljenu na video radu američkog umjetnika Brucea Naumana, stvarajući tako trenutak kolektivnosti i vizualne usklađenosti. Rad se odnosi na aktualne političke situacije protesta, kao i na istraživanje različitih disciplina u značenju skupina i gužve.





Melanie Manchot

Walk (Square)

2011.

nasuprot

Francis Aljys

The Modern Procession

2002.



Film kao medij svakako može generirati filozofska razmišljanja i rasuđivanja, pa je tako i on postao veoma bitan za radove u kojima je upravo hodanje kao forma i izričaj glavni nositelj rada. U tom slučaju svakako bih naveo umjetnika Davida Batea i njegov umjetnički projekt pod nazivom “Zone” inspiriranog upravo filmom “*Stalker*” Andreja Tarkovskog. Valjalo bi spomenuti i velikane takozvane „*slapstick*“ komedije iz ere nijemog filma Charliea Chaplina i Bustera Keatona koji su svojim filmovima inspirirali ne samo avangardne umjetnike i intelektualce 20 st. već su se i na njih referirali i suvremeni umjetnici. Tu uključujemo rad umjetnika Richarda Longa pod nazivom “*Line made by walking*” iz 1967. g. Kritičar Dieter Roelstraete rad izravno povezuje s kontekstom „*slapstick*“ humora. Tu bezizražajnu nijemost u „*crtežu*“ Richarda Longa povezuje upravo s već spomenutim glumcem Busterom Keatonom (prema Evans, 2012).

Jedan od zanimljivijih snimljenih performansa u tom području zasigurno je rad britanskog umjetnika Simona Faithfulla pod nazivom “*o° oo Navigation*” kojeg sam autor opisuje kao homagge Busteru Keatonu referirajući se na jedan od njegovih posljednjih filmova *The Railrodder*. Film u kojem Buster Keaton glumi engleskog džentlmena koji doslovce prehoda i prepliva Atlantik kako bi iz Engleske stigao u Kanadu. Slično, opsesivno i komično putovanje po Engleskoj, točnije po liniji meridijana Greenwich, izvodi i Simon Faithfull uza sebe imajući samo GPS uređaj. Simon Faithfull svakako je jedan od zanimljivijih umjetnika hodača te bi valjalo spomenuti i njegove performanse “*Going Nowhere 1*” iz 1995. i “*Going Nowhere 2*” iz 2011. podvodnog hodanja izvedenog u Jadranskom moru.





Tomislav Gotovac

Zagreb, volim te!
1981.

stranica 47

Simon Faithfull

o° oo Navigation
2008.

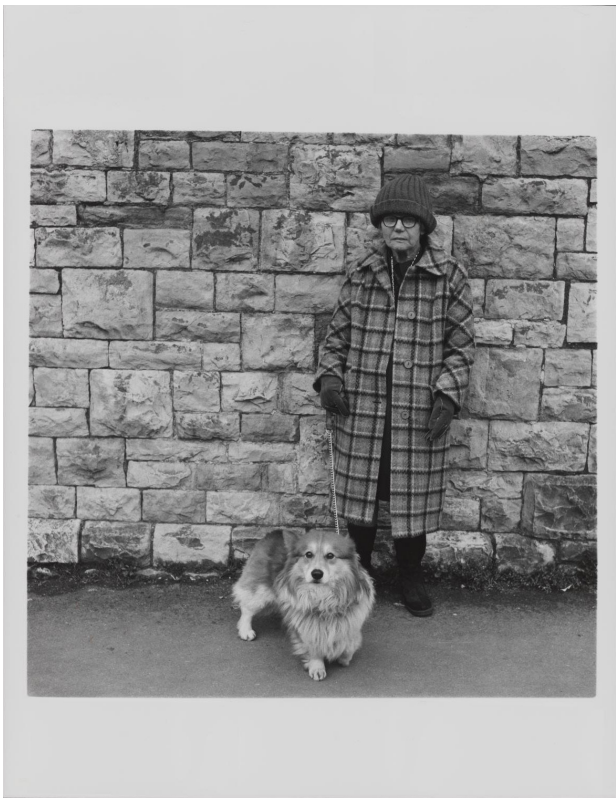
Kada govorimo o filmu, ne mogu izostaviti jedan od najpoznatiji performansa s ovih prostora, a to je, dakako, performans Tomislava Gotovca pod nazivom “*Zagreb, volim te!*” nastao kao svojevrsni hommage Howardu Hawksu i njegovu filmu “*Hatari*” iz 1961. g. Osim u spomenutom performansu forma hodanja pojavljuje se u većini njegovih performansa, a svakako je jedna od glavnih elemenata u izletničkom projektu pod nazivom “*The Weekend Art: Hallelujah the Hill*”.

Inspiraciju za rad umjetnici mogu crpiti i iz potpuno banalnih stvari kao što je primjerice šetnja pasa. To možemo vidjeti po fotografijama šetača pasa, britanskog konceptualnog umjetnika Keitha Arnetta preko kojih problematizira antroporfizam, često povezan sa psima i njihovim vlasnicima. Na neki način rad Keitha Arnetta povezan je i s performansom “*Mad dog*” ukrajinskog umjetnika Olega Kulika koji, također, propituje i istražuje antroporfizam. Sam umjetnik kategoriju svog rada naziva „*zoofrenijom*“, što znači smanjenje ili potpuni izostanak antropoloških elemenata koji čine čovjeka.

Vodeći sudionike ili vlastita tijela u šetnju, umjetnici nas potiču da vidimo izvanredno u svjetovnom. Hodanje kao umjetnost poziva da prilagodbom na najjednostavniji aspekt čina otkrijemo nove spoznaje i oblike izražavanja.



Oleg Kulik
Mad dog
1994.



Keith Arnatt
Walking the dog
1976. - 9



GRAFIKA

Grafika je skupni naziv za sve tehničke postupke umnožavanja crteža, odnosno slika pomoću matrice, izrađene ručno, kemijskim ili fotomehaničkim putem u zrcalnoj slici (Enciklopedija likovnih umjestnosti, II. Knjiga, str 446., prema Hozo, 1988). Cilj originalne suvremene grafike ne predstavlja (samo) umnožavanje crteža i simuliranje višetonske grafičke slike, nego je jedan od mnogobrojnih umjetničkih samostalnih sredstava izražavanja (Hozo, 1988).

U svojoj umjetničkoj praksi i izražavanju dosada sam se izražavao većinom medijem grafike i slikarstva, tako da je za mene performans svakako nešto novo. Imao sam, stoga, potrebu i želju na neki način s performansom ukomponirati i povezati medij grafike, istovremeno istražujući nove mogućnosti i prilagodbe grafike kao medija. Prvobitnu ideju izrade simbola u grafičkoj tehnici litografije zamijenio sam tehnikama dubokog tiska (aquatinta i rezervaš) zbog reljefnosti otisaka kao jedne od glavnih karakteristika dubokog tiska.

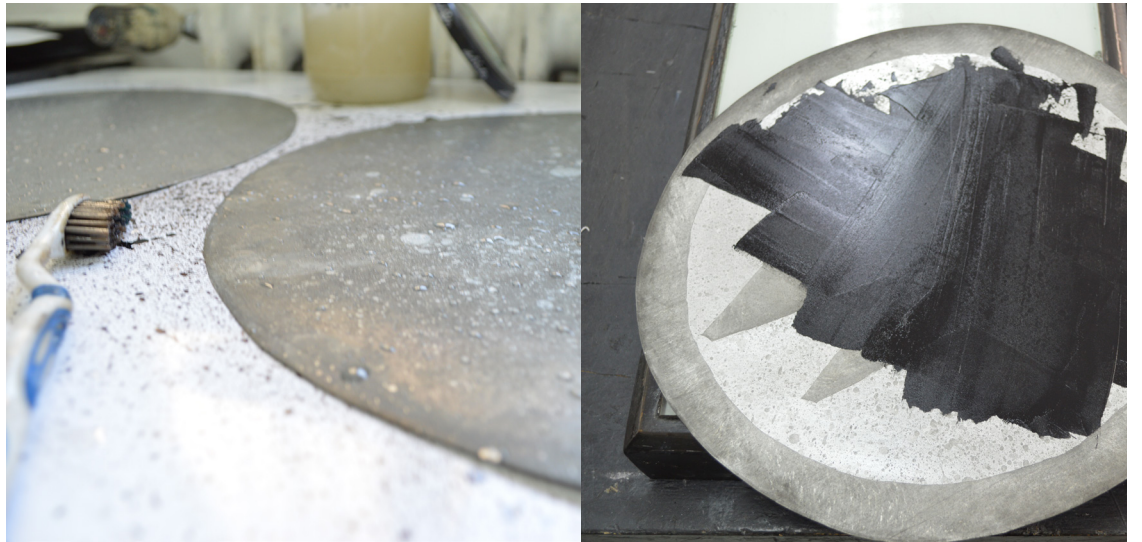
Aquatinta je tehnika koja se upotrebljava za dobivanje tonova (polutonova) jetkanjem bez prethodnog crtanja. Jetkanje je korištenje kiselina kako bi se u metalnoj ploči postigao zadovoljavajući reljef. Površina polirane metalne ploče pospe se vrlo finim prahom kolofonija te se zagrije do točke tališta upotrijebljenog praha. On tada u obliku sićušnih kapljica čvrsto prione na svoju podlogu. Asfaltnim lakom zaštićuju se područja koja moraju biti bijela, pa se ploča nakratko uroni u kiselinu. Izvadi se, osuši i ponovno se pokrivaju dijelovi prikaza kojima treba očuvati izjetkani sivi ton. Različita dubina jetkanih pora između kapljica zadržat će u sebi različitu količinu boje koja se očituje raznim stupnjevima sivog (Paro, 2002).

Za rezervaš crtež se izvodi kistom ili perom (ili drugim alatom) na odmašćenoj metalnoj ploči bojom u koju je dodano neko higroskopno sredstvo (šećer, glicerin ili gumiarabika). Nakon sušenja takav se crtež prevuče tankim asfaltnim premazom. Ploča se zatim potapa u mlaku vodu da bi, nakon izvjesnog vremena, higroskopno sredstvo nabubrilo te se odvojilo i oljuštilo. Na taj način u asfaltnom premazu dobivamo eksponiran crtež kojim se očituju sve karakteristike direktno izvedenog crtačkog rukopisa. Rezervaš u potpunosti može očuvati ritam ruke i karakter crtačkog alata. Da bismo mogli dobiti zadovoljavajući otisak, nakon otplavlivanja rezervaša potrebno je na suhu ploču naprašiti kolofonij i s njom dalje postupati kao s aquatintom (Paro, 2002).

U postupku moje izrade za dobivanje titravosti površine rezervaša načinio sam manja odstupanja od navedenog te sam higroskopno sredstvo na ploču od cinka nanosio četkicom za zube umjesto navedenog kista ili pera. Također, za tehniku aquatinte pri nanošenju kolofonija na metalnu ploču, osim navedenog finog praha, koristio sam i krupniji prah/grumenje za dobivanje zanimljivog efekta. Prije samog završnog jetkanja najtamnijeg dijela crteža, tj. forme, postupak spomenutog tretiranja matrice ponavljao bih i do 6 puta kako bi pozadina dobila zadovoljavajuću slojevitost i likovno bogatstvo.

U navedenim tehnikama razvio sam seriju od 24 znaka/markacija, na neki način heraldički oblikovanih apstrakcija. Svaki znak predstavlja sve moje dojmove, sjećanja, emocije i misli koje sam tijekom hodanja bilježio u dnevnik. Proživljeno iskustvo tada na neki način ostaje u znaku/simbolu. Pri osmišljanju samih simbola referirao sam se uglavnom na planinarske markacije koje sam promatrao šebući šumom. Te markacije

oduvijek su mi bile posebno zanimljive ne samo zbog svoje vizualne kvalitete već i zbog svoje praktičnosti. Prvotna ideja bila mi je da svoje vlastite simbole, poput planinarskih markacija, naslikam na različitim mjestima i predmetima koje zateknem na putu. Međutim, kada sam krenuo s radom samih grafika, same matrice na kojima sam radio, ponekad i više od pet dana, na neki su mi način postale zanimljive. Privukla me zapravo slojevitost koju u sebi sadrže te tragove procesa koji su doveli do završnog otiska. Stoga sam odustao od svoje prvotne ideje slikanja simbola te sam odlučio samim matricama dati veću ulogu i smisao. Za mene one su dobile veći smisao onoga trenutka kada sam trajno ostavio na putu. Tako one nisu više matrice koje se unište ili pospreme u neko skladište nakon što se otisnu grafike. One postaju bitan element ovog rada. Samim činom ostavljanja matrica one dobivaju značenje veće čak i od samih otisaka. Matrice su izvor simbola, ali, naposljetku, samim ovim procesom i same postaju simboli. Sama kružna forma grafika na neki način simbol je jedinstva kojem težim upravo spajanjem više vrsta medija u jednu smislenu priču. Bez performansa hodanja simboli, osim svojih estetskih i vizualnih kvaliteta, ne bi imali višeg smisla. Tek nakon što sam prehodao taj dugi put, napisao dnevnik i fotografirao i obilježio mjesta na kojima sam ostavio matrice, simboli dobivaju svoju svrhu i vrijednost te oni postaju vizualne reprezentacije tog misaonog i fizičkog procesa. Grafike potpisane kao autorski otisak izlažem u okvirima. Ostali otisci sadržani su u tri grafičke mape pod nazivom „Umne markacije“. U svakoj mapi nalazi se 24 grafika u kombiniranoj tehnici aquatinta/rezervaš koje su otisnute u ediciji od 3 grafička lista na 220g/m² Fabrianu Rosaspina Avorio papiru veličine 70x50 cm. Osim samih grafika mape sadrže i svojevrsni jednostavan kartografski sustav s obilježenim mjestima na kojima sam tijekom hodanja ostavljao matrice. Same karte sa svojim jednostavnim vokabularom linija i oblika savršeno se slažu s poetikom rada te, također, služe kao projekcije mojega iskustva.





DNEVNIK, FOTOGRAFIJA I MAPIRANJE

Kao što sam već naveo u uvodnom djelu, ruta kojom sam hodao duga je nekih 400 km. Hodao sam od grada Iloka, najistočnije točke Hrvatske, a moj cilj bio je naselje Sveti Martin na Muri, inače najsjevernija točka u Republici Hrvatskoj. Odabir puta došao je nekako sam od sebe, tek sam poslije shvatio da je samom odabiru vjerojatno uvjetovala činjenica da sam nekako povezaniji baš s tim kontinentalnim dijelom Hrvatske, vjerojatno zbog obitelji, prijatelja, uspomena i činjenice da sam u većini tih mjesta u jednom trenutku svog života provodio vrijeme. *I sam umjetnik Richard Long izjavio je da je svaki umjetnik najprije lokalni umjetnik i njegova vlastita umjetnost očito je ukorijenjena u njegovu matičnom teritoriju i njegovu iskustvu iz djetinjstva (Craig - Martin, 1980, prema Wallis, 2017).* Možda čak i važniji segment od odabira samog puta bila je dužina samog puta. Tih 400 km koje sam prehodao u dva tjedna, omogućilo mi je da iskusim široku paletu fizičkih i psihičkih stanja, ostavim čitav niz navika, izoštrim vlastita osjetila i na taj način osjetim dublju povezanost s okolinom.

Fragmenti svih tih doživljaja, radnji i iskustava sadržani su, osim u simbolima, i u fotografiji, dnevniku te mapi. Već sam spomenuo kako je to uobičajena praksa kod mnogih umjetnika čiji radovi sadrže performativne elemente. Fotografije funkcioniraju kao uspomene na sam put kojim sam hodao i fragmenti su moje aktivnosti. Jedan su od bitnijih instrumenata sjećanja u ovome radu, zahvaljujući kojima je promatrač u određenom izlagačkom prostoru u stanju povezati se s mojim iskustvom. Fotografije zajedno s dnevnikom, mapom i grafikom u neraskidivoj su vezi s performativnim dijelom rada. Zajedno čine sustav koji se može dekodirati i iščitati i, kao što sam već i prije spomenuo, postaju snažni fragmenti doživljenog iskustva - fragmenti stvarnosti. Na poslijetku, toj snažnoj vezi između više različitih medija težio sam i prije realizacije samog rada.





ZAKLJUČAK

Ovim radom napravio sam korak dalje i odmakao sam se od svog dosadašnjeg načina umjetničkog izražavanja, ali opet ne napuštajući ga u potpunosti. Misli i ideje koje su se u meni razvijale već duže vrijeme dio su velikog procesa rada koji sam napokon realizirao. Jednostavan naziv ovog rada „Hod“ upućuje na jednostavnost koja je utkana u taj naoko banalan čin. Čin koji opet u svoj toj jednostavnosti sadrži ogroman potencijal za razvijanje priča. Ovaj rad, kao i mnogi slični radovi, pruža mogućnost povratka onomu što je čovjeku kao biću od davnina najpoznatije, prirodi i jednostavnim kretnjama. Ljudi danas često odabiru put najmanjeg otpora, a radnje koje nude najmanje izazova obično će imati prednost. Hodanjem, koje zahtijeva vrijeme, omogućeno je i odmicanje od brzog i tehnologijom previše prožetog načina života. Unatoč tomu neraskidiva intermedijalna veza, koja sadržava sva moja iskustva, sjećanja i emocije, stvorena je upravo tom prostom gestualnošću hodanja.

POPIS LITERATURE

Craig - Martin Michael, *Richard Long at Anthony d'Offay Gallery*, London, Wallis Clarrie (ur.), *Stones, Cloudes, Miles, A Richar Long Reader*, Ridinghouse, London, 2017, 65-70.

Evans David, *The Art of Walking, A Field Guide*, Black Dog Publishing , London, 2012.

Gros Frédéric, *A Philosophy of Walking*, Verso, London, 2015.

Hozo Dževad, *Umjetnost multioriginala*, Kultura grafičkog lista, Prva književna komuna, Mostar, 1988.

Kagge Erling, *Walking, One Step at a Time*, Viking, Great Britain, 2019.

Parafin, <http://www.parafin.co.uk/artists--hamish-fulton.html>, pristupljeno 4. rujna 2019.

Paro Frane, *Grafički pojmovnik*, Akademija likovnih umjetnosti u Zagrebu, Zagreb, 2002.

Solnit Rebbeca, *Wanderlust, A History of Walknig*, Granta Books, Great Britain, 2014.



